

EGON BONDY: DIKTATURA PROLETARIÁTU

Petr Kužel (ed.)

Egon Bondy on the Soviet Union

Abstract

This text presents Egon Bondy's political thought at the turn of the 1940s and 1950s, with special focus on his texts "The Dictatorship of the Proletariat" and "2000" (both written in 1949/1950), which represent one of the first expressions of Marxist criticism of Soviet-type society after 1948 in Czechoslovakia. The introductory study analyses Bondy's evaluation of the Soviet Union as "fascism in its most advanced form", and the implications of the fusion of economic and political power. It also points to the continuity of this type of Marxist criticism with earlier critiques written by Josef Guttman and Závěš Kalandra in the 1930s and 1940s, while also pointing out how these texts by Bondy in some ways anticipated his later analyses from the 1960s, in which he understood Eastern Bloc regimes as examples of state capitalism. Following this introduction, we print a revised and annotated edition of Bondy's "Dictatorship of the Proletariat."

Keywords

Egon Bondy, Soviet-type society, Marxist political theory

EGON BONDY O SOVĚTSKÉM SVAZU

Petr Kužel

Po únorovém převratu v roce 1948 došlo v Československu ke vzniku nedemokratického režimu, který se zhroutil až po sametové revoluci v roce 1989. Tento režim byl od svého vzniku kritizován z nejrůznějších stran politického spektra. Současný mediální diskurz, který bývalý režim označuje takřka výhradně a poněkud nesmyslně za režim „komunistický“, však v rámci určité binární logiky založené na dichotomii dobra a zla vyvolává dojem, že kritici tohoto domněle „komunistického“ režimu museli být z logiky věci nutně pravíčoví či přinejmenším liberálně orientovaní, nebo dokonce prokapitalističtí. Zcela se tak v běžném veřejném povědomí stírá například ta skutečnost, že Milada Horáková byla národní socialistkou, že s ní popravený Závaš Kalandra byl přesvědčeným marxistou, stejně jako jím byl i v období normalizace nejdéle vězněný český disident Petr Uhl.

Právě to, že byly tehdejší režimy ve střední a východní Evropě od svých počátků předmětem ostré kritiky i ze strany marxistických autorů, kteří představovali významnou část *levicového disentu*, bývá v současném veřejném prostoru skutečnost poměrně dosti upozadovaná. Rozhodli jsme se proto v tomto svazku *Kontradikcí* přetisknout politický esej Egon Bondyho (vl. jm. Zbyněk Fišer¹) z přelomu roku 1949/1950, který je dokladem právě takového typu marxistické kritiky. Důvodem pro tento výběr je rovněž ta skutečnost, že Egon Bondy byl po roce 1948 zároveň jedním z prvních – přinejmenším ve své generaci –, kdo režimy východního bloku kritizoval právě z radikálně levicových pozic. Bondyho kritika je vyjádřena jak v jeho uměleckých textech, a to již v jeho básních z přelomu čtyřicátých a padesátých let, tak rovněž v politickém eseji „Diktatura proletariátu“, psaném na přelomu roku 1949/1950. Ze stejné doby pochází rovněž text s názvem „2000“, který je určitou koláží umělecké prózy, deníkových záznamů a politických úvah a který je datován „psáno v prosinci 49 – únoru 50“. Tyto texty představují, jak jsme již naznačili, zajímavé historické dokumenty o počátcích marxistické kritiky režimů východního bloku u nás po roce 1948. V roce 1951 vyšly v edici Půlnoc, první samizdatové edici v Československu po roce 1948, kterou založil právě Egon Bondy s Ivo Vodseďálkem. Spolu s texty například Josefa Guttmanna, jemuž se v tomto svazku obšírně věnoval Pavel Siostrzonek, či Závaše Kalandry, jejichž dílo zahrnuje marxistickou kritiku Sovětského svazu z třicátých a čtyřicátých let, tak Bondyho texty ukazují určitou kontinuitu tohoto typu kritiky v letech padesátých a následujících. V čem tato

¹ Ačkoli Zbyněk Fišer přijal pseudonym Egon Bondy až na začátku roku 1949, budu vzhledem k tomu, že je tento pseudonym s jeho fyzickou osobou již natolik spjat, referovat o něm pouze jako o „Egonu Bondym“, a to i pro období, kdy tento pseudonym ještě neuzíval.

kritika spočívala a co vznik tohoto kritického postoje podmínilo, je pojednáno v příspěvku, který následuje.²

V roce 1947 byl Egon Bondy příznivcem KSČ a v tomtéž roce do ní ještě jako nezletilý ve svých 17 letech vstoupil.³ V zimě 1947–1948 jel na Stavbu mládeže do Lidic.⁴ Po návratu do Prahy již docházelo k přípravě „Vítězného února“ a Bondy se v té době velmi aktivně účastnil řady manifestací a jiné aktivistické činnosti.⁵ Nicméně, a z velké části právě proto, že byl přítomen při přípravách těchto manifestací, uvědomoval si podle svých slov stále více zmanipulovanost celé věci⁶ a již během „Vítězného února“ došel k závěru, že se „něco jaksi nepovedlo“.⁷ Následující vývoj událostí jen potvrzoval jeho podezření. Významnou roli v Bondyho názoru na stalinistický režim hrálo vyloučení Jugoslávie ze sovětského bloku v červnu 1948 a následná štvavá kampaň československých a sovětských sdělovacích prostředků proti Jugoslávii, Titovi a jeho spolupracovníkům. S ní započalo také ostrakizování jinak smýšlejících, a vše se najednou pro Bondyho začalo „osvětlovat v jiném světle“,⁸ což postupně vedlo k tomu, že se „poprvé začal trochu orientovat a uvědomovat si, jak tu pervertovanou komunistickou politiku, kterou [...] měl možnost pozorovat předcházejícího půl roku, asi interpretovat“.⁹

Z iluze, že by zřízení SSSR mělo socialistický charakter a že by v něm postupně mohlo docházet k realizaci ideálů spojených s emancipačním projektem (rozšíření demokracie

² Text níže je upravenou a na některých místech doplněnou částí mé studie „Politické myšlení Egona Bondyho“, in Egon Bondy *Pracovní analýza a jiné texty* (Praha: Filosofia 2017), s. 13–59, v níž se věnuji Bondyho politickému myšlení obsáhleji.

³ Viz Egon Bondy, *Prvních deset let* (Praha: Máfá 2002), s. 20. Bondyho paměti potvrzuje i Archiv bezpečnostních složek, spis „Trockisté a trockistické skupiny, sv. I., č. 305_737_3_0082, podle něhož do KSČ Egon Bondy vstoupil 30. září 1947. Stejná informace se objevuje i v Bondyho životopisu, který přikládal k obhajobě své kandidátské práce, v němž se uvádí, že o vstup požádal v červnu 1947 a že přijat byl v září. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer.

⁴ Petr Placák, „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egona Bondyho“, in týž, *Kádrový dotazník* (Praha: Babylon, 2001), s. 29.

⁵ *Ibid.*, s. 30.

⁶ „Má účast byla neobyčejně aktivní, prakticky nepřetržitá. Ovšem v důsledku toho, že jsem byl u toho čtyřicet hodin denně, mohl jsem si po těch sedm dní ověřovat, jak je celá ta věc manipulovaná, jak postrádá jakoukoli špetku spontaneity, upřímnosti nebo nějakého revolučního zanícení, že to je normální divadýlko, který je režírováný. To se stupňovalo den ze dne, ne dojem, ale jasná zkušenost, že to je v podstatě pustej švindl, no a toho pětadvacátýho, když se oslavovalo vítězství pracujícího lidu, už jsem se od toho distancoval. Místo na ty oslavy jsem šel do biografu [...], aby ten distanc od těch oslav byl jó zřetelnej.“ *Ibid.*, s. 30. V rozhovoru pro časopis *Inprekor* k této události Bondy dodává: „O této vzpomínce jsem si myslel, že ji nikdy nebude možno verifikovat, ale po více než čtyřiceti letech potvrdil Zdeněk Mlynář, že se na to pamatuje, že jsem mu to říkal téhož dne.“ Egon Bondy, „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, *Inprekor* [6] (1991), č. 11, s. 24.

⁷ Bondy, *Prvních deset let*, s. 25.

⁸ Srov. *ibid.*, s. 27–28.

⁹ Placák, „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egona Bondyho“, s. 31.

na sféru ekonomické produkce, osvobození člověka od hladu a námezdní donucovací práce, možnost univerzálního všestranného rozvoje člověka, odstranění vykořisťování a nastolení samosprávné společnosti atd. apod.), se Bondy vymanil (na rozdíl od řady svých vrstevníků: Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Kosík, Zdeněk Mlynář, Ludvík Vaculík aj.) velice rychle – zhruba na podzim roku 1948.¹⁰ Uvádí v této souvislosti, že na podzim 1948 mu už „charakter našeho zřízení byl jasný“, i když měl „dosud iluze o možnostech nějak to zas přivést na správnou marxistickou cestu“.¹¹ (K Bondyho teoretickým předpokladům této možnosti se vrátíme níže.) Dle Pavla Pečínky Bondy v roce 1948 (po Únoru!) z KSČ odešel.¹² Této interpretaci nasvědčují i některé poznámky z Bondyho memoárové prózy *Prvních deset let*. Ve skutečnosti se Bondy jen přestal účastnit stranického života a byl vyloučen až 28. dubna 1950.¹³

Jedním z faktorů, který tehdy vedl Bondyho na cestu nesmiřitelného kritika stalinismu, byla i nová vlna antisemitismu, která se začala postupně v Československu rozmáhat. Bondy na ni reagoval iniciováním sborníku *Židovská jména*, v němž si autoři „zvolili nápadně židovské pseudonymy, jako protest proti opět začínajícímu antisemitismu“.¹⁴ Odtud také pochází pseudonym „Egon Bondy“. Sborník vyšel v samizdatu v lednu 1949 a byl pravděpodobně prvním poválečným literárním samizdatem.¹⁵ Příspěvky Bondyho a Jany Krejcarové (druhé iniciátorky sborníku) však jsou z konce roku 1948.¹⁶

¹⁰ „Od září 1948 jsem pak už měl vcelku jasno. Mé první básně jsou také o tom, že Sovětský svaz je fašistický režim, že to, co tam je, nemá s marxismem nic společného, že to je čirej fašismus, jemuž je nutno se bránit revoluční cestou.“ *Ibid.* A o tom, že byl Bondy vůči režimu již značně kritický v době, kterou uvádí, svědčí mj. již sborník *Židovská jména* z přelomu let 1948/1949.

¹¹ Bondy, *Prvních deset let*, s. 33.

¹² Viz Pavel Pečínka, *Pod rudou vlajkou proti KSČ* (Brno: Doplněk 1999), s. 45.

¹³ Je dochován dopis 18. místní organizace KSČ z 22. dubna 1950, v němž předseda místní organizace KSČ informuje adresáta Zbyňka Fišera, že výbor místní organizace se usnesl na podání návrhu členské schůzi konané 28. 4. 1950, aby byl zbaven členství, jelikož se 1) delší dobu nezúčastňuje členských schůzí a jiných akcí pořádaných místní organizací, 2) neplatí členské příspěvky a 3) dopouští se „hrubého porušení bdělosti a ostražitosti tím, že členskou legitimaci vydává do rukou jiné osoby, jež není členem strany“. Osobní archiv EB v držení Martina Machovce. Rovněž v již zmiňovaném životopisu příkládaném ke kandidátské zkoušce se uvádí, že „byl vyškrtnut ze strany“ v roce 1950. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer. Oproti tomu Archiv bezpečnostních složek mylně uvádí, že byl vyloučen již v roce 1949: „Neplnil povinnosti člena strany a projevoval trockistické smýšlení. Proto byl v roce 1949 ze strany vyloučen.“ Archiv bezpečnostních složek, 621754_MV_1_1_0010-1.

¹⁴ Bondy, *Prvních deset let*, s. 34.

¹⁵ „Neuvažujeme-li o protektorátních ‚černých tiscích‘, řečeno slovy Ludvíka Kundery, pak originálové vydání [*Židovských jmen*] z ledna 1949 je vysoce pravděpodobně prvním českým literárním samizdatem – tedy téměř jistě prvním po únoru 1948.“ Machovec, M., „Židovská jména rediviva“, in: A2, 3, 2007, č. 51/52, s. 10.

¹⁶ Srov. *Židovská jména: 1949* (Praha: Lidové noviny), s. 31.

Nejvýznamnější vliv na vývoj Bondyho politického smýšlení v této době mělo zřejmě setkání se Závišem Kalandrou. Bondy se s ním seznámil na konci roku 1948. Ve svých pamětech uvádí, že „byl nadšen, že konečně vidí skutečného nefalšovaného trockistu ze starých dob“.¹⁷ Kalandra představoval pro Bondyho člověka jemu velice blízkého, Bondy dokonce říká, že Kalandra byl pro něj „po určitou dobu víc než vlastní otec“,¹⁸ byl s ním zdaleka ne ve všem souhlasil. Oponoval v té době například Kalandrově názoru, že i kdyby se v SSSR dostal k moci místo Stalina Trockij, byl by vývoj v SSSR víceméně kvalitativně obdobný. Později však, jak dosvědčuje například Bondyho *Pracovní analýza* (1969), uznává, že Kalandra měl v tomto bodě pravdu. Přes dílčí nesouhlas je však zřejmé, že Kalandrův vliv byl v té době na Bondyho v mnoha ohledech určující.

Přejdeme nyní od vlivů, které souvisely s osobním působením a zkušeností bezprostředně zakoušené reality, k vlivům teoretickým (byť tyto vlivy nelze pochopitelně zcela oddělovat, resp. lze je oddělovat jen v abstrakci), jež Bondyho politické myšlení na konci čtyřicátých let utvářely.

Zhruba v polovině roku 1948 (tedy ještě před setkáním s Kalandrou) čte Bondy podle svých pamětí Trockého *Zrazenou revoluci*¹⁹ a souhlasí v hlavních rysech s Trockého hodnocením SSSR, deklaruje se otevřeně jako trockista,²⁰ a co je horší, vidí ho takto i tajná policie.²¹ Velmi rychle však dospívá k názoru, že se Trockij mýlil, když považoval SSSR

¹⁷ Bondy, *Prvních deset let*, s. 37.

¹⁸ Viz televizní dokument „Fišer alias Bondy I“: „Mezi námi vznikl neobyčejně blízký vztah. Až do jeho zatčení, které bylo na konci roku '49, jsem s ním trávil prakticky každý den.“ Viz také např. Homeless & Hungry [Drožd, L.], „Sám v apokalypse – Egon Bondy“, *Vokno 2000*, 1997, č. 1, s. 69.

¹⁹ Lev Davidovič Trockij, *Zrazená revoluce: co jest SSSR a kam spěje?* přel., Vladislav Burian, (Praha: Ladislav Šotek, 1937).

²⁰ „Byl jsem však trockistou velice akcechtivým.“ Bondy, *Prvních deset let*, s. 32, viz rovněž např. s. 51–52. Srov. též Egon Bondy, „Knížka o tom, jak se mi filosofovalo“, in též, *Filosofické dílo, sv. IV. Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace. Texty z pozůstalosti II* (Praha: DharmaGaia 2013), s. 189 aj.

²¹ „Na Fišera byl založen osobní svazek pro podezření z protistátní činnosti a pro jeho styky s trockisty Karlem Teigem a Závišem Kalandrou.“ Viz Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS). sv. 11135 MV, s. 6. [1_9_0014-1]. Tento svazek byl založen v roce 1949 (první záznam z 28. prosince 1949), odložen byl až 20. září 1954. Píše se zde mimo jiné, že „Fišer jest svým přesvědčením zarytým trockistou“ (*ibid.*, s. 32–33 [11135_MV_1_9_0051-1]), „že v roce 1949 bylo jedno z [trockistických] center u Jany Fischlové“ a že „toto centrum tvořili lidé jako Zbyněk Fišer“. *Ibid.*, s. 14 [11135_MV_1_9_0028-1]. Ten je v jiných zprávách označován dokonce „za hlavního organizátora skupiny“ (*ibid.*, s. 16 [11135_MV_1_9_0031-1]), přičemž skupina měla být jeho prostřednictvím navázána na Záviše Kalandru a Karla Teiga (*ibid.*, s. 18. [11135_MV_1_9_0033-1]. Je zde také trestní oznámení na Z. Fišera za opakovaný ilegální přechod hranic a poměrně detailní zprávy o těchto dvou přechodech a jeho pobytu a zadržení ve Vídni. Několikrát je akcentováno právě jeho spojení s Kalandrou, kdy jedna ze zpráv StB například uvádí, že „Kalandra jej [tj. Zbyňka Fišera] měl několikrát vyslati do Vídně, kde měl údajně navázati spojení s francouzskou špionážní službou,

za pouze tzv. degenerovanou formu dělnické vlády, a například již ve zmiňovaném textu „2000“ explicitně označuje tento Trockého názor za jeho „největší teoretický omyl“.²²

V souladu s Trockým ovšem přijímá přesvědčení, že stalinismus nemá nic společného se socialismem, a zřízení Sovětského svazu a jeho satelitů dokonce charakterizuje jako *fašistické*. Bondy, kterému je v té době 20 let, tak radikalizuje Trockého tvrzení o jisté podobnosti fašismu a stalinismu.²³ V tomto duchu píše i své básně z té doby.²⁴

Názor, že SSSR má přímo fašistický charakter,²⁵ vyrůstá u Bondyho z přesvědčení, že SSSR není již pouze degenerovanou formou dělnické vlády, jak se domníval Trockij, ale že zde došlo ke konstituci nové vládnoucí třídy, která ovládá stát, jenž je „nezakrytým exploátátorem a jeho představitelé jsou jeho první akcionáři (to už je ovšem zakryto)“.²⁶ Stát se tak stal de facto „prvním a jediným vykořisťovatelem“, a ztrácí tak i funkci určitého směřovatele a „třídního nárazníku“ mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli. To může mít podle Bondyho za následek jediné ještě větší rozvinutí intenzity třídního boje. Znamou Stalinovu tezi o zostřování třídního boje však Bondy chápe přesně opačně než Stalin a stalinisté. Zatímco Stalin prohlašoval, že se bude zintenzivňovat boj *bývalých* vládnoucích tříd, Bondy píše o zintenzivnění třídního boje *nových* vládnoucích tříd vůči zbytku obyvatelstva. Tento zvyšující se tlak, kdy stát nejenže „neutlumuje revoluční napětí, ale přímo je vytváří“,²⁷ pak podle Bondyho představuje povede v dlouhodobé

údajně měl projednávat nějaké bakteriologické věci. Když mu hrozilo zatčení, tak mu údajně pomohla milenka Kalandry MUDr. Jíchová-Šedivá [...] tím, že jej doporučila do psychiatrické kliniky MUDr. Myslivečka v Praze.“ Přestože spis dále uvádí, že „Fišer simuluje, a když mu hoří půda pod nohama, dělá ze sebe blázna“ (*ibid.*, s. 32 [11135_MV_1_9_0050-1]), ukázala se tato strategie jako účinná. V roce 1954 byl spis odložen s tím, že „Fišer je osoba duševně zatížená a byl několikrát na léčení na psychiatrické klinice u prof. Myslivečka.“ *Ibid.*, s. 6 [11135_MV_1_9_0014-1]. Bondy mimochodem na toto období vzpomíná ve své memoárové próze *Prvních deset let*.

²² Srov. Egon Bondy, „2000“, *Revolver Revue*, (2001), č. 45, s. 183.

²³ „Přes hluboké rozdíly ve svých společenských základech jsou stalinismus a fašismus symetrické jevy. Mnohými svými rysy se překvapivě podobají navzájem.“ Lev Davidovič Trockij, *Zrazená revoluce* (Brno: Doplněk 1995), s. 234.

²⁴ Srov. např. „Nemyslet – to přijde často draze: / Srovnej si Marxe a Stalina v Sovětském svazu! / Uvědom si že fašismus má vládnoucí třídu / třebaže všechno formálně patří lidu/ Vzpomeň si na to co Lenin napsal:/ fabriky vlastnit vládnoucí třída přímo nepotřebuje/ záleží na tom kdo celou výrobou disponuje/ Tou ve fašismu disponuje stát [...] Smysl / jež fašismus do života lije/ není nic jiného než mytologie / [...] Soudruzi / braňte se fašistické ideologii/ Vždyť v Sovětském svazu/ Marxe po hlavě bijí/ [...] Zabraňte stalinskému fašismu/ úplně pohřbíť Říjnovou revoluci/ Nepodléhejte desorientaci / ani defétismu [...]“ Egon Bondy, *Básnické spisy I. 1947–1963* (Praha: Argo 2014), s. 151–152.

²⁵ Charakteristika režimů východního bloku jako režimů fašistických však přetrvává i v šedesátých letech, i když na ni není kladen takový důraz. V *Pracovní analýze* (s. 334) např. čteme: „[zdroj těchto tendencí] kulminuje dnes ve fašismu a fašizujícím státním kapitalismu“. A objevuje se i v letech pozdějších. Srov. např. Bondy, *Básnické spisy III*, s. 53, s. 61, 135 aj.

²⁶ Bondy, „2000“, s. 179.

²⁷ *Ibid.*

perspektivě k tomu, že „konec tisíciletí si neodpustí ten ohromný ohňostroj revoluce“.²⁸ (Toto revoluční trockistické nadšení u něj přetrvává jen velmi krátkou dobu a minimálně již v roce 1953 revoluční perspektivy spojené s trockismem opouští.²⁹)

V roce 1950 nicméně podmínky k tomuto svržení spatřuje mj. v tom, že zestátnění průmyslu a kolektivizace zemědělství (Bondy se zde odkazuje na Trockého), bytí neznamenají samy o sobě socialismus, představují „politicko-právní a výrobně administrativní předpoklady socialismu“.³⁰ Tyto dva předpoklady jsou podle Bondyho nyní splněny „ve všech fašistických státech“ (myšleny státy východního bloku).

Analogii mezi sovětským zřízením a zřízením fašistickým vidí zejména v tom, že „vládnoucí třída“ má k dispozici možnost *bezprostředně* ovládat a využívat stát pro své účely³¹ (v jiných společenských formacích je tento vztah mezi vládnoucí třídou a státem podstatně komplikovanější). To jí dává dříve netušené možnosti a prostředky manipulace i ideologické indoktrinace: „navýsost zmodernizované policajství, tak charakteristické pro III. říší a Sovětský svaz“, „bezmezná pravomoc nad celým životem každého člena společnosti“³² a „monopol na ideologickou dezorientaci a otravu, jež má v rukou strana“.³³ Rysem takto pojímaného fašismu je, že, jak již bylo naznačeno, fašismus odstraňuje stát „v jeho funkci třídního smičovatele a [odstraňuje] jeho nejcharakterističtější znaky, jako je parlament a politické strany, neboť oficiální fašistickou teorií je, že ve fašismu namísto třídního boje nastupuje třídní spolupráce (na čemž se shodli Stalin, Hitler i Mussolini). Avšak ideologie státu a státnosti je pro fašisty *conditio sine qua non*, neboť je jedinou možnou formou, pod níž je možno současně prohlašovat, že výrobní prostředky patří celé společnosti, a současně vykořisťovat dělnickou třídu dosud nebývalým způsobem.“³⁴

²⁸ *Ibid.*, s. 180.

²⁹ „Můj trockistický elán dávno vyprchal, už jsem věděl o trockismu své a už jsem jej nikterak nepovažoval za perspektivní.“ Bondy, *Prvních deset let*, s. 76. (Toto vyjádření se týká přelomu roku 1953 a 1954.) Rovněž v „Knížce o tom, jak se mi filosofovalo“ (s. 189–190) uvádí, že „trockismus byl vlastně už tehdy [tj. v 50. letech] jedním z nejkonzervativnějších proudů, ve filosofii zcela dogmatický“.

³⁰ *Ibid.*

³¹ „Dosavadní vládnoucí třída převezme stát do svých rukou přímo, spojivši jej s řízením výrobního procesu, dělnická třída je zbavena svých práv násilnou a heterogenní diktaturou.“ Bondy, „Diktatura proletariátu“, viz tento svazek, s. 139.

³² „Např. nikdo nesmí nastoupiti do zaměstnání, pokud k němu není přidělen, v SSSR stěhuje stát lidi z místa na místo roztrhávaje přitom zcela suverénně i mladé manžele, aby při této neustále výměně pracovišť nemohl se nikde vytvořit spontánní kolektiv. V III. říší a v SSSR je stát posledním rozhodčím i ve věcech rozplozování členů strany, neboť určité skupiny obyvatelstva jsou a priori vyloučeny z manželských svazků s řádnými občany, ať jsou to neárijci, nebo občané nemající úřední doklad o státní spolehlivosti. A tak dále.“ Bondy, „2000“, s. 179–180.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, s. 177. V této souvislosti není nezajímavé srovnání s rozbořem z pera francouzského surrealistického básníka Benjamina Péreta, který byl napsán o necelé čtyři roky dříve a který

SSSR považuje Bondy v této souvislosti za „fašismus ve své nejdokonalejší formě“.³⁵ Za nižší stadia fašismu považuje Itálii a Japonsko, kde existovali i přímí vlastníci výrobních prostředků, byť neměli samostatnou úlohu při správě svých podniků, a kde se zastavili před „nedotknutelností“ kartelů a trustů. Za „vládnoucí třídu vyššího stupně fašismu“ pak považuje „SSSR, lidové demokracie, do značné míry i třetí říši“. Franco pak podle něj „stojí na úplné periferii fašismu, podáváje pouze polofeudální despotii s určitými fašistickými prvky“.³⁶

Za pozornost ještě snad stojí Bondyho myšlenka, že mezi státy východního a západního bloku dochází k určité konvergenci, kdy „centralizace výroby i likvidace malozemědělství pokračují v imperialistických státech stále vpřed k fašistické ekonomické struktuře“.³⁷ Tuto myšlenku rozvíjí podrobněji v šedesátých letech, zejména v *Pracovní analýze*, v níž Bondy charakterizuje země východního bloku jako „státněkapitalistické“ a kapitalistické země jako „státněmonopolistické“ a rozebírá trend směřující k sjednocení jejich ekonomické struktury a politické důsledky z toho vyplývající. Kapitalistické země tak podle Bondyho „v praxi všechny přešly už k modelu státněmonopolistického

vykazuje s Bondyho rozbohem překvapivou řadu podobností. Bondy Pétetův text téměř s jistotou přímo neznal, jelikož vyšel v Mexiku v roce 1946 ve francouzštině (ani dnes nemá Francouzská národní knihovna jediný exemplář a francouzská databáze uvádí existenci pouze dvou exemplářů: jeden v BDIC v Nanterre, druhý v CCI v Le Centre Pompidou), nicméně vzhledem k tomu, že se pohyboval v surrealistickém prostředí, není zcela vyloučeno, že k němu některé ohlasy na Pétetův text či obecně uvažování některých surrealistů o SSSR ovlivněné přímo či nepřímo Péretem mohlo proniknout. Péret v uvedeném textu zkoumá mimo jiné roli tzv. „dělnických“ vlád ve východním bloku, přičemž adjektivum „dělnický“ dává vždy do uvozovek. Podle něj „dělničtí“ ministři plní v 2. polovině čtyřicátých let ve skutečnosti „úlohu zachránců kapitalismu“. Jejich metody při plnění této role přitom podle Péreta „nemohou být jiné než fašistické“. Fašismus, jak jej známe z Itálie a Německa, představoval „poslední vzepětí kapitalismu zachránit se svými vlastními prostředky. V této podobě fašismus selhal.“ Jiným způsobem záchrany kapitalismu jsou však podle Péreta právě „dělnické“ vlády. „Tato ‚dělnická vláda‘, aby zachránila kapitalismus, musí nevyhnutelně převzít ve vlastní režii opatření využívaná fašisty [...], aby vytvořila takovou situaci, v níž jsou masy zbaveny všech prostředků vyvíjet činnost.“ Peralta [Benjamin Péret], *Le „Manifeste“ des exégètes* (Mexiko: Revolución, 1946), s. 12–13. V SSSR vznikla podle Péreta „nová vládnoucí třída“, která „nebude moci nikdy sehrát progresivní úlohu v následujícím období, poněvadž [...] se zařazuje do světové buržoazie“. SSSR se tak podle Péreta integruje do kapitalistického řádu a nemá již zájem na jeho zničení. *Ibid.* s. 7. Zřízení v SSSR charakterizuje Péret jako „statní kapitalismus“.

³⁵ Bondy, „2000“, s. 177.

³⁶ Bondy, „Diktatura proletariátu“, tento svazek s. 141.

³⁷ Podle Bondyho tyto podmínky například vedou k tomu, že přechod od tržně kapitalistického hospodaření k systému, který v tomto období označuje jako fašistický, je relativně snadný a nemusí nutně kapitalistickou vládnoucí třídu ohrožovat, ba naopak může být v určité situaci pro ni dokonce výhodný. „V Americe dnes například stačí, aby se představitelé trustů vzdali svých podniků a vstoupivše do vlády – lépe řečeno – vytvořivše vládu, vydali velkolepou ústavu o společenském vlastnictví a o všech svobodách a – nic se nezmění. (Respektive jejich mocenské pozice se ještě zlepší, stejně tak jejich zisky.)“ Bondy, „2000“, s. 177.

kapitalismu a nejprogresivnější z nich projevují očividnou tendenci k dalšímu postupu ke státnímu kapitalismu přímo.³⁸ Bondy to vysvětluje tak, že imanentní pohyb kapitálu směřuje k monopolizaci a centralizaci, ruší původní vztahy drobných soupeřících subjektů a vytvářením monopolů stále více narušuje volný trh natolik, že se někdy dostává až na hranici státního kapitalismu. Tento pohyb si zároveň podle Bondyho vytváří i adekvátní politickou strukturu, strukturu, která „podstatně omezuje demokratické politické svobody a maximálně zajišťuje politický monopol vládnoucí třídy“.³⁹ Toto „omezení demokratických svobod“ nemusí být nějak zřetelně patrné, ale pouze dojde k tomu, že demokratické instituce, jako parlament, volby apod., se začnou obsahově vyprazdňovat. Lidé mohou například dále chodit k volbám, ale „na vlastní politické a ekonomické řízení nemají lidé [v západních státech] vůbec žádný reálný vliv“.⁴⁰ Skutečný vliv budou mít zákulisní jednání ekonomických a politických elit, které Bondy od padesátých let označuje jako *oligarchii* a které se začnou více a více propojovat.

K posunu od monopolního kapitalismu ke kapitalismu státnímu, o němž jsme mluvili v předchozím odstavci, tak může dojít také tím způsobem – jak Bondy zmiňuje na jiném místě –, že ekonomická elita, jejíž vliv na stát byl dosud pouze nepřímý a zprostředkovaný, začne stát ovládat jednoduše přímo a že ekonomická elita se stane zároveň i politickou elitou. Tato možnost je naznačena už v textu „Diktatura proletariátu“,⁴¹ avšak tuto myšlenku najdeme u Bondyho rozvinutou až později v letech šedesátých. V jednom z prohlášení z roku 1968 tak například čteme, že „[...] v moderním kapitalismu se spěje stále více k přímému sjednocení vlády ekonomické a státně politické“.⁴²

Bondyho kritika režimů sovětského typu pokračovala nicméně i dále v letech šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých a stále se zpřesňovala.⁴³ Zatímco v šedesátých letech analyzoval tyto režimy a jejich historickou genezi a konvergenci se zeměmi monopolního kapitalismu na základě teorie, která chápala země východního bloku jako státní kapitalismus, v letech sedmdesátých a osmdesátých opouští i pojem státní kapitalismus

³⁸ Bondy, *Pracovní analýza a jiné texty*, s. 198.

³⁹ *Ibid.*, s. 199.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Bondy, „Diktatura proletariátu“, tento svazek, s. 139.

⁴² Egon Bondy, „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, in Bondy, *Pracovní analýza a jiné texty*, s. 377. V době, kdy například na 705 poslanců Evropského parlamentu působí 15 tisíc lobbistů, kteří zde prosazují zájmy velkého byznysu, a v době, kdy dochází k oligarchizaci politiky a stále více se prosazuje model ovládnutí politiky *přímo* oligarchy (bez zprostředkování servisní elitou), nemusí nám tyto Bondyho teze z padesátých let znít vůbec cizí.

⁴³ Bondyho politické texty ze šedesátých let jsou shrnuty v knize *Pracovní analýza a jiné texty*, jeho kritika ze sedmdesátých let je včleněna například do jeho próz *Invalidní sourozenci*, *Šaman* či zejména *677*. V osmdesátých letech píše Bondy politickou studii *Neuspořádaná samomluva* (1984). Podrobněji se věnuje vývoji jeho politických názorů a jeho analýzám tehdejší společnosti mezi lety 1968–1989 zde: Petr Kužel, „Marxist Criticism of Soviet-Type Society in Czechoslovakia: The Political Thought of Egon Bondy after 1968“, *Thesis Eleven* 159 (2020), č. 1, s. 78–95.

a chápe společnosti sovětského typu jako specifickou formu nové třídní společnosti, jejíž zákonitosti jsou nové a nelze je teorií státního kapitalismu pojmově uchopit. Tyto Bondyho analýzy tak představovaly specifickou kritiku těchto režimů z marxistických pozic – pozic, které Bondy nikdy neopustil a které lze vysledovat právě až do přelomu čtyřicátých a padesátých let, z nichž pochází text, který zde přetiskujeme.

DIKTATURA PROLETARIÁTU (Essay)*

[Egon Bondy]

Stejně jako vývoj kterékoli společnosti k jejímu zániku není dán pouze abstrahovaným vývojem výrobních prostředků roztrhávajících rámec a priori kodifikovaných výrobních a vlastnických poměrů, tak také vývoj kapitalistické společnosti k vlastnímu popření je spoluurčován i faktory ideologickými, v poslední instanci určitou kolektivní historickou psychologií. Jako kapitalistický princip výroby a směny nesl v sobě od začátku rakovinu svého zániku, stejně tak i fundamentální ideologické pokroky „nové epochy“ jsou poznamenány touto chorobou. Souběžně s postupem permanentní centralizace kapitálu a monopolizace výroby vyšedší z prvotního liberalistického *laissez-faire* probíhá celým devatenáctým stoletím stejně rozkladný proces původní ideologie buržoazie, proces stejně dialektický jako vývoj ekonomické základny, dovedení původního „moderního individualismu“ ad absurdum, a tím končící jeho negací. Mnozí socialističtí utopisté i z řad marxistů představovali si (až do Říjnové revoluce) konce kapitalismu v podobě více či méně přesné obdoby otrokářské společnosti ve stadiu světového imperialismu. Pomineme-li Fouriera, je pro toto pojetí charakteristická Londonova předpověď fašismu v *Železné patě*, jež nám může dobře posloužit k našemu rozboru:

Marxista žijící v Americe na vrcholu zdravého období imperialismu vychází z logického předpokladu neustálé monopolizace, vytvoření světového hospodářství, a dokonce snad světového státu, přičemž vytvoření této fašizující ekonomické základny je prováděno zcela mechanickou *sociální* přeměnou společnosti – dosavadní vládnoucí třída převezme stát do svých rukou přímo, spojivší jej s řízením výrobního procesu, dělnická třída zbavena svých práv násilnou a heterogenní diktaturou, úplně ujařmena a přeměněna všemi po ruce jsoucími prostředky v úplně bezduchou masu bez vzdělání, bez uvědomění a bez aktivity. Pojetí vyústění imperialistické epochy je zajisté logické, rozhodně ne dialektické, jak ukázal vznik skutečného historického fašismu. Fašismus, kromě Španělska, nebyl nikde pučem shora, nýbrž zdola (ať už role vládnoucí třídy při jeho nastolení byla jakkoli aktivní; bylo jen stalinskou debilitou III. internacionály tvrdit,

* Zastaralý pravopis opravujeme podle současné pravopisné normy. „Proletariat“ tak měníme na „proletariát“, „monopolisace“ na „monopolizace“, „theismus“ na „teismus“, „individuální“ na „individuální“, „praemisa“ na „premise“ atd. apod. Archaické koncovky však ponecháváme v původní podobě. Původní podobu textu – bez těchto edičních zásahů – může případný zájemce nalézt zde: Egon Bondy, „Diktatura proletariátu“, in *Básnické spisy III* (Praha: Argo, 2016), s. 837–842. Původní ineditní rukopis pochází z let 1949–1950.

že povolal-li Hindenburg Hitlera k úřadu říšského kancléře a Victor Emmanuel Mussoliniho pověřil sestavením vlády, je fašismus pučem a násilnou diktaturou dosavadní vládnoucí třídy; stejně debilní už jen je, když se na konci války sovětská propaganda obracela a zastávala se fašismem ničeného německého středního stavu), a je přetěžko dokazovat, že ony „revoluční“ fašistické masy jsou pouze zdivočelým řemeslnictvem, maloobchodnictvem a podúřednictvem. Ještě lépe než vznik fašismu dokazuje nám praxe jeho udržování se u moci psychologické faktory, jež využitkovává, na něž apeluje a jež ho spoluvyvolaly v život, faktory, jichž je i tzv. uvědomělá část dělnické třídy prostá jen potud, pokud fašismus nezíská moc ve státě, neboť pak i tato část společnosti velmi rychle projevuje zcela normální dispozice k tomu tyto faktory v sobě nalézt a využít. Co vytvořilo tyto latentní psychologické dispozice v obou třídách vytvořených buržoazní revolucí, totiž v buržoazii a v dělnictvu, neboť právě ona anachronická třídní zkamenělina – maloroľnictvo – zůstává jedinou nejdéle a nejlépe imunní třídou společnosti? Bez této psychologické dispozice byla by se vyvinula z imperialismu skutečná otrokářská despotie, ale nikoli fašismus, jenž však již v tomto svém základním principu budování na této psychologii nese v sobě jedině dnes bezpečně zjistitelné symptomy zániku.

Buržoazní revoluční ideologie individualismu našla své vyjádření politické v požadavku základních svobod, a hospodářské velmi prakticky v bezohledném ramenářství a zákonu konkurence povýšeném na platformu mravní nejen bezúhonnosti, ale přímo záslužnosti. Individualismus buržoazie nemohl zůstat pochopitelně na poloviční cestě od praxe k ideologii, a proto, ač se záhy buržoazii objevila praktičnost náboženství pro sua domo, dospíval proces ideologizace tohoto původně praktického a obchodnického přínosu měšťactva k otřesení celou tradiční budovou idealismu a teismu, jejíž střecha tak bezpečně dosud kryla všechny dosavadní společenské vykořisťovatelské systémy. Budova, jež se zdála věčnou ve svých principech a v níž se zlepšovaly pouze interiéry, byla povalena manufakturou a bojem za zrušení městských mýt.

Dosud žádná společenská epocha neměla takového převratného významu jako epocha buržoazie. A dějiny buržoazní epochy jsou jedinečnou školou dialektiky. Přicházejíc s teorií a praxí svobodného uplatnění, přerůstá zničením tohoto svého základu, jako Cortéz spálením svých lodí, k teorii a praxi fašismu. Není východiska. Prohlášením zodpovědnosti jen svému individuálnímu svědomí, vytvořením „des Einsamen und seines Eigentums“, vytlačení „Boha nepotřebného na burze“, rozpínavostí „der Wille und der Vorstellung“ dochází ke kodifikaci bezcennosti člověka a samospasitelnosti společnosti k nové mytologii na vysokém stupni praktičnosti.

Dělnická třída participuje se na celém tomto procesu asi tak, jako se člověk uzavřený s nakažlivě onemocnělým nakonec participuje na jeho chorobě. Proletáři vytržení z konzervativní patriarchálnosti zemědělského venkova mohou dojít k pochopení kolektivní akce jedině školou individualismu, jenž jim daleko rychleji a v daleko kladnějších aspektech než buržoazii vrůstá do krve. Bůh je pro ně mrtev daleko dříve a daleko samozřejmě než pro vládnoucí třídu. Avšak oproti buržoazii, jež se nemusí vzdávat (alespoň ne okamžitě a úplně) svého individualistického „boha“, je psychologickým

conditio sine qua non kolektivní akce víra v idol společnosti, v její samospasitelnost a autoritativnost. To byla proletářská psychologie. To byla [jejich] revolučnost, přejímající plamen vypadlý tak záhy z rukou buržoazie. Správně vytýkáno anarchistům a nihilistům, že jsou svou morálkou měšťáky. Jistěže. Ale dnešní psychologie musí už nabýti některých anarchistických rysů. Tím, že proletariát podvědomě ztotožnil jakoukoli kolektivním hnutím inspirovanou společností s predikátem „sociální spravedlnosti“, a dokonce se „státem“ dělníků vůbec, stal se tvárným pro ideologii fašismu.

Co zachraňuje buržoazie ze svých principů? Možno říci, že vcelku nic. Strach z podvratnosti lidské touhy a samotného lidského života je společenským pudem sebezáchovy. Je silnější než vlastnické zájmy, jež dovedla buržoazie obětovat v zájmu udržení pořádku a záchranu společnosti. Snad první generace si post factum uvědomila, že napálila sama sebe. Ale i tak, zodpovědnost za zachování Řádu byla silnější než stesky „soukromopodnikatelů“, nevyšších ostatně po stránce materiální nikterak naprázdno. A v Sovětském svazu homines novi nového režimu nejsou už nikterak tangováni vlastnickou problematikou. Vydávají-li si teď zákon o „osobním vlastnictví“ a dědictví, šitý výhradně pro potřeby a požadavky vládnoucí třídy, nedotýká se tento zákon nikterak vlastnictví výrobních prostředků, a má pouze funkci zajistiti ekonomicky a s perspektivou do budoucnosti, jíž se však nedočkají, i rodově, kastu novodobých kšátrijů, jejichž svatou povinností, vloženou na ně imaginárním géniem společnosti, je vláda. Fašismus vytváří novou formu vládnoucí třídy. Vládnoucí třída je odpovědná *společenskému sebezprojektu*, ručí za jeho dosahování, jsouc sama za sebe dezinteresována na vykořisťování pracujících, na němž se participuje nevýznamným zlomkem nadhodnoty. V žádném fašistickém státě nezakládá politickou moc nad výrobními nebo finančními prostředky, nýbrž moc nad výrobou. Pokud na nižším stadiu fašismu (Itálie, Japonsko) existovali ve vládnoucí oligarchii i přímí vlastníci výrobních prostředků, nemohli nikdy a v ničem, tedy ani ve správě svých podniků, hráti samostatnou úlohu. Jejich „revoluce“ na konci války to byla, jež vnitřně rozvrátila fašistické režimy v těchto zemích, kde se zastavili před „nedotknutelností“ kartelů a trustů. Vládnoucí třída vyššího stupně fašismu (SSSR, lidové demokracie, do značné míry i Třetí říše) je spartánštější, „nezištnější“ (a tudíž i fanatičtější), a proto daleko více životaschopnější. Franco pak stojí na úplně periferii fašismu, podáváje pouze polofeudální despotii s určitými fašistickými prvky.

Ze svých *ekonomických* základů nezachránila buržoazie ani zbla. Stejně tak se to má i s jejími ideologickými premisami. Fašistická vládnoucí třída nezná individualismus, až snad individualismus jediné osoby, zastávající vtělení genia společnosti, leč i zde je to zcela markantní provizorium, od něhož je tendence přejíti buď přímo k systému autokracie nelidského Posvátného, nebo k systému přísné jezuitské oligarchie, nehledě k tomu, že dosud ani jediný Vůdce nebyl a nemohl býti svévolným absolutistou, nýbrž právě jen vykonavatelem (při čemž nehraje roli, do jaké míry i inspirátorem) consensu omnium. Vůdce je prvním knězem – nebo chcete-li úředníkem – společné Idee. Stejně ostatní vládnoucí třída podřizuje nejen své osobní zájmy vlastnické nebo vykořisťovatelské, ale i své svědomí a zájmy ovladatelské fiktivnímu sebezprojektu společnosti.

Přísný morální kodex je přísně závazný a vylučuje eo ipso jakoukoli možnost svobodné individuality. Současně se nalézá velmi výhodný sociální ventil, jenž je záměrně podporován a vyzdvihován a jenž nedovoluje, aby tvůrčí síly fašismu vyhasínaly. Tímto ventilem je *teorie překračování povinnosti*, prvního to paragrafu fašistické morálky, vlastní, osobní iniciativou, *hrdinstvím*, ať v práci, či na poli válečném, organizačním nebo umravňovacím (ideologizačním). Podněcování této iniciativy je jediným, jak patrně značně transformovaným zbytkem revoluční individualistické ideologie měšťáctva, zbytkem maximálně degenerovaným jak po stránce své praktické extenzity, tak po stránce svého filosofického, ideologického účelu. [Překračování povinností, osobní iniciativa, hrdinství v práci atd.] jsou z primérních příčin bestializace a animalizace života ve fašistické společnosti základem jak policejních, vojenských, justičních zvěrstev, tak i ohromujícího zblbění mas pracovních štrébrů a úderníků, Hitlerjugend a Kom-somolu. Z ideologie tak ohromného revolučního náboje byla vyvedena systematika morálky uvědomělých otroků i uvědomělých udržovatelů Řádu.

Co získala dělnická třída ze svého programu, respektive co jí zbylo z jejích faktických práv? Výrobní prostředky ve fašismu buď přímo patří de iure celé společnosti, nebo - na jeho nižším stupni - je jimi alespoň disponováno vzhledem k potřebám společnosti. Každý fašistický režim zavádí ve sféře ekonomické alespoň podstatné reformy. Zaručuje a dbá o plnou zaměstnanost oproti permanentní existenční nejistotě dělníka v kapitalismu. Zavádí různé formy péče o nemocné, práce neschopné a příliš staré dělníky ve formě státního monopolu nemocenských, starobních a jiných pojištění, jimiž se automaticky zaopatřují všichni pracující. Obstarává a dbá o dlouhodobou i krátkodobou, každodenní rekreaci v pokud možno co nejširším měřítku. Alespoň na svém vyšším stupni reformuje školství ve prospěch dělnické třídy. Poskytuje zkrátka tu nejvulgárnější karikaturu socialismu a má ho také skoro bez výjimky plnou hubu. Tato ekonomická karikatura socialismu je však doplněna neklasičtějšími metodami kapitalistického vydřiduštví a pracovního teroru. Při teoretické osmihodinové pracovní době je průměrná délka pracovní doby 10 hodin, což je vynuceno buď údernictvím, neplacenými přesčasů (brigády), nebo přímo a beze všech okolků mzdovým šroubem.